

KS. KAZIMIERZ ŚWIĘS*

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

KSWIES@KUL.LUBLIN.PL

ORCID: 0000-0003-1068-7240

UWARUNKOWANIA DUSZPASTERSTWA PARAFIALNEGO W POLSCE NA POZĄTKU XXI WIEKU

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2019.030>

Streszczenie. W opracowaniu zwrócono uwagę na te zjawiska społeczne, kulturowe i religijne, które stanowią nowy kontekst, a zarazem wyzwanie dla działalności pastoralnej Kościoła. W obszarze uwarunkowań społecznych i kulturowych autor wskazał na zmiany w strukturalnym układzie społeczeństwa, zróżnicowania na rynku pracy, pluralizm społeczny, zmiany w systemie wartości i stylach życia. W zakresie uwarunkowań religijnych wskazał na wielokierunkowe zmiany religijności. Zwrócił uwagę na proces sekularyzacji. Jego skutkiem jest selektywne traktowanie doktryny i praktyk religijnych oraz indywidualizacja religijności. W artykule omówiono też rolę Kościoła w kontekście obywatelskiego i demokratycznego społeczeństwa.

* Kazimierz Świąs – ks. dr hab. teologii pastoralnej, dr socjologii, prezbiter diecezji tarnowskiej, pracownik Katedry Teologii Pastoralnej KUL. W latach 2011–2014 kierownik Katedry Socjologii Religii KUL. Dziedziny badań naukowych: religijność i jej przemiany, wartości religijno-moralne, katolicka nauka społeczna, problematyka transformacji ustrojowej w Polsce po roku 1989. Autor książki *Przemiany religijności miejskiej w czasie transformacji systemowej* (Lublin 2011) oraz kilkudziesięciu artykułów z zakresu socjologii religii, teologii pastoralnej i chrześcijańskiej nauki społecznej. Należy do Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, Towarzystwa Naukowego KUL, Polskiego Stowarzyszenia Pastoralistów.

Słowa klucze: duszpasterstwo parafialne; indywidualizacja religijności; pluralizm; sekularyzacja.

Abstract. Determinants of parish pastoral work in Poland at the beginning of the 21st century. The author of the paper described the current determinants of ordinary pastoral work in Poland. In the area of social and cultural context he pointed to structural changes in the society, diversity in the labour market, social pluralism, changes in values and lifestyles. In the field of religious determinants, the author pointed to multi-directional changes in religiosity. He pointed to the process of secularization. It results in a selective approach to the doctrine and religious practices and the individualization of religiosity. The paper also discusses the role of the Church in the context of civic and democratic society.

Key words: Parish pastoral ministry; individualization of religiosity; pluralism; secularization.

WSTĘP

Jakkolwiek tytuł opracowania został jasno sformułowany, to jednak zachodzi potrzeba bliższego doprecyzowania zawartych w nim terminów. Przez uwarunkowania rozumie się okoliczności, a więc procesy, zjawiska społeczne, które tworzą kontekst dla działalności pastoralnej Kościoła. Nie sposób omówić je wszystkie, dlatego w opracowaniu uwzględni się najważniejsze, wprowadzając podział na uwarunkowania społeczno-kulturowe oraz religijno-kościelne. Z kolei przez duszpasterstwo parafialne rozumie się zorganizowaną na terenie parafii działalność zbawczą Kościoła, skierowana do wszystkich wiernych, zmierzającą bezpośrednio do zaspokojenia ich powszechnych potrzeb religijnych oraz osiągnięcia celu Kościoła i każdej wspólnoty religijnej, którym jest spotkanie z Bogiem w wierze i miłości¹. Współcześnie powszechne staje się ujęcie przedmiotu teologii pastoralnej w trzech elementach treściowych, pojmowanych jako trzy etapy postępowania badawczego. Pierwszy to naukowa refleksja nad istotą Kościoła i nad podmiotami jego działalności zbawczej. Drugi to analiza aktualnego kontekstu społecznego w aspekcie teologiczno-histo-

¹ R. Kamiński, *Duszpasterstwo zwyczajne*, w: *Leksykon Teologii Pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2006, s. 212.

rycznym i teologiczno-socjologicznym. Trzeci etap badawczy to ustalanie konkretnych zasad i dyrektyw dla działalności Kościoła². Poniżej zwróci się uwagę jedynie na etap drugi. Na podstawie badań socjologicznych należy przybliżyć sytuację w Polsce na początku XXI wieku.

Na konieczność uwzględnienia społecznych uwarunkowań w działalności ewangelizacyjnej Kościoła zwraca uwagę papież Franciszek. Proponuje On sposób ewangelicznego rozeznania, zachęcając wszystkie wspólnoty, aby zachowały zawsze uważną zdolność do badania znaków czasu³. Socjologia nie wartościuje społecznych zjawisk. Czyni to teologia pastoralna, która prowadzi naukową refleksję nad życiem i działalnością Kościoła, ale też nad aktualną sytuacją społeczną, w jakiej przebiega jego działalność⁴.

1. UWARUNKOWANIA SPOŁECZNO-KULTUROWE

Niezależnie od tego, czy będziemy mówić o ogólnym duszpasterstwie parafialnym, duszpasterstwie specjalistycznym, katechezie czy nowej ewangelizacji, kontekst społeczno-kulturowy pozostaje taki sam. Kontekst ten na początku XXI wieku nacechowany jest wielokierunkowością i ogromną dynamiką zmian. Nawet w określeniach współczesnego społeczeństwa polskiego pojawia się wiele rozbieżności. W socjologicznych opracowaniach spotyka się takie terminy, jak: społeczeństwo nowoczesne, ponowoczesne, postkapitalistyczne, demokratyczne, obywatelskie. W perspektywie religijnej mówi się o społeczeństwie zlaicyzowanym, sekularnym, zdechrystianizowanym, odkościelnionym, neopogańskim⁵. W analizach zmian społecznych socjologowie odwołują się do teorii nowoczesności, ponowoczesności, globalizacji, modernizacji, traumy społecznej, sekularyzacji, a także desekularyzacji i ewangelizacji. Wiele

² W. Przygoda, *Paradygmaty postępowania badawczego w teologii praktycznej*, w: *Metodologia teologii praktycznej*, red. W. Przyczyna, Kraków 2011, s. 103–104.

³ Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium. O głoszeniu ewangelii w dzisiejszym świecie*, Kraków 2013, nr 50, 51.

⁴ R. Kamiński, *Działalność zbawcza Kościoła w teorii i praktyce duszpasterskiej*, Lublin 2007, s. 41.

⁵ J. Mariański, *Religia w społeczeństwie ponowoczesnym*, Warszawa 2010, s. 19–20.

empirycznych badań pokazuje, że społeczeństwo polskie posiada zarówno cechy tradycyjne, jak i nowoczesne, a także, w jakimś stopniu, ponowoczesne⁶.

Rozważając społeczno-kulturowe uwarunkowania duszpasterstwa parafialnego w Polsce, trzeba zwrócić uwagę na ważniejsze zmiany w płaszczyźnie instytucjonalnej oraz w zakresie kultury. W pierwszym przypadku chodzi o zmianę rozwarstwienia społecznego, powstanie nowych instytucji, zmiany w systemie edukacji, mediów, życia rodzinnego. W drugim chodzi o zmiany w systemie wartości, wzorach myślenia i zachowania. Duszpasterz, niezależnie czy to parafii wielkiej czy małej, miejskiej czy wiejskiej, musi zdawać sobie sprawę z ogromnego zróżnicowania współczesnych adresatów ewangelicznego przesłania, a co za tym idzie, ich nadziei i oczekiwań. Ujmując rzecz historycznie, można powiedzieć, że wśród naszych wiernych jest pokolenie najmłodsze, czyli „pokolenie transformacji systemowej” obejmujące osoby urodzone i wychowane po roku 1989. Jest to młodzież, dobrze wyedukowana, na pewno lepiej niż pokolenie jej rodziców, dobrze obeznana z szybko rozwijającymi się e-technologiami. Jest też pokolenie, które wzrastało, pracowało, robiło kariery zawodowe w okresie realnego socjalizmu. Jest „pokolenie Solidarności”, a więc ludzie, których biografie złączone zostały z przełomem ustrojowym w Polsce. Są też przedstawiciele „pokolenia Jana Pawła II”, czyli osoby, które dorastały w latach pontyfikatu Papieża Polaka. Wśród dorosłych są ci, którzy odbudowywali Polskę ze zniszczeń wojennych, jak i ci, którzy wchodzili w dorosłość w pierwszym, najbardziej dramatycznym etapie transformacji ustrojowej⁷. Każda z tych grup ma odmienne biografie, doświadczenia życiowe, akceptowane wartości, prezentowane postawy i wzory zachowań.

Nie ma wątpliwości, że współczesne polskie społeczeństwo wykazuje wiele cech charakterystycznych dla społeczeństw nowoczesnych. Znaczącym przejawem tego jest zróżnicowanie strukturalne i funkcjonalne. Oznacza ono sytuację, gdy jednostka należy do wielu

⁶ I. Borowik, T. Doktor, *Pluralizm religijny i moralny w Polsce. Raport z badań*, Kraków 2001, s. 46.

⁷ A. Giza, *Współczesne społeczeństwo polskie: ludzie i instytucje w procesie zmian*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie*, red. A. Giza, M. Sikorska, Warszawa 2012, s. 642.

odrębnych grup społecznych. Pogłębia się indywidualizacja w kształtowaniu osobistej biografii, wzorów życia oraz tożsamości osobowej. Wspomniane zróżnicowanie społeczne prowadzi do pluralizmu, tak instytucjonalnego, jak i kulturowego. W pierwszym przypadku chodzi o wielość i konkurencję różnych grup i instytucji społecznych oraz ich zróżnicowanie ze względu na funkcje w społeczeństwie. W przypadku drugim chodzi o zróżnicowanie w dziedzinie światopoglądu, filozofii życia oraz systemu znaczeń⁸. W czasach PRL pluralizm kulturowy ujawniał się przeważnie w subiektywnej świadomości jednostek ludzkich, a w mniejszym stopniu zaznaczał się w przestrzeni społecznej. Obecnie tendencja ta zyskuje wsparcie instytucjonalne ze strony partii politycznych, organizacji, grup społecznych, zorganizowanych mniejszości. Nic więc dziwnego, że negatywne nastawienie albo wprost wrogość wobec religii, Kościoła katolickiego, wartości chrześcijańskich czy środowisk katolickich przeradza się w zinstytucjonalizowane i sterowane działania, skupione wokół niektórych polityków, ugrupowań czy silnych korporacji medialnych. Inną cechą współczesnego pluralizmu jest podniesienie go do rangi jednej z podstawowych wartości społecznych. Stąd rodzi się postulat tolerancji dla wszelkich poglądów, działań i zachowań w społeczeństwie⁹.

Zmiany w zakresie kultury przebiegają zazwyczaj wolniej niż zmiany strukturalne i systemowe. Niektórzy socjologowie sądzą, że ta zasada nie sprawdza się w odniesieniu do Polski, gdzie zmiany kulturowe mają wyjątkowo głęboki charakter. Powołują się przy tym na fakt, że nawet w czasach izolacji od Zachodu znane były u nas tamtejsze trendy kulturowe, które przenikały poprzez kontakty rodzinne z emigrantami, turystykę, środki masowego przekazu. Gdy zniknęły utrudnienia ze strony socjalistycznej władzy w dostępie do obiegu dóbr kulturowych, wszelkie nowości trafiły u nas na podatny grunt¹⁰. Dyfuzja kulturowa

⁸ W. Piwowarski, *Socjologia religii*, Lublin 2000, s. 360, 369.

⁹ K. Świąś, *Aktualne uwarunkowania nowej ewangelizacji w Polsce*, w: *Polskie drogi nowej ewangelizacji*, red. K. Świąś, D. Lipiec, Lublin 2014, s. 34–35.

¹⁰ A. Szpociński, M. Ziółkowski, *Przemiany w sferze edukacji, nauki, mediów i kultury*, w: *Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, red. E. Wnuk-Lipiński, M. Ziółkowski, Warszawa 2001, s. 213–214; P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany*, s. 62–63.

z zachodniego kręgu cywilizacyjnego wnosi w życie jednostek nowe wzory zachowań. W sposób najbardziej ogólny można stwierdzić, że w sferze kultury pojawia się coraz więcej treści charakterystycznych dla społeczeństwa postmodernistycznego. Społeczni analitycy wymieniają kilka istotnych cech tego społeczeństwa. Są to między innymi: a) narastający bunt przeciwko ustaleniemu porządkowi (zwłaszcza w kulturze i sztuce) prowadzący do postmodernistycznego chaosu i pluralizmu kultur, światopoglądów oraz religii, b) brak powszechnie akceptowanych autorytetów, c) rosnąca rola informacji i zróżnicowanych obiegów informacji, co powoduje wzrost szumu i bałaganu informacyjnego, d) kryzys racjonalizmu oświeceniowej proweniencji, e) tryumf idei powszechnej wolności i społeczeństwa obywatelskiego, f) renesans lokalizmu i nowego indywidualizmu, g) zagrożenia globalne i ogólnocywilizacyjne (np. terroryzm, zanieczyszczenie środowiska, rebelie wykluczonych i marginalizowanych w najbogatszych krajach globu)¹¹.

Polska już dawno weszła w obszar światowej globalizacji. Proces ten, obok wymiaru ekonomicznego i politycznego, posiada także wymiar kulturowy. Zniesienie granic politycznych, ekspansja rynków, migracje, harmonizowanie ustawodawstwa z prawem europejskim, rozwój mediów masowych to czynniki przyspieszające tworzenie wspólnych zjawisk kulturowych w Europie i w świecie. Kultura ta jest jednak, w dużej mierze kulturą konsumpcyjną, gdzie eksponuje się osobiste szczęście, indywidualizm, samorealizację, młodość i sprawność, przyjemność, wygodę i rozrywkę. Realizacja tych wartości zaspokaja wiele potrzeb człowieka, ale zbytne zabieganie o nie utrudnia relacje z innymi, osłabia dążenie do wyższych wartości, sprzyja postawom egoistycznym, zamyka w doczesności, osłabia poczucie odpowiedzialności za siebie i za innych. Kultura konsumpcyjna kształtowana jest głównie poprzez media masowe, a zwłaszcza przez obecne w nich kampanie reklamowe¹². W pluralistycznym społeczeństwie trudno mówić o jakiejś hierarchii wartości, wszystko jest dozwolone i równoupraw-

¹¹ A. Śliż, M. S. Szczepański, *Kraina szczęśliwości czy miejsce przekłete? Dwie dekady polskiej transformacji w oglądzie socjologicznym*, w: *Czy koniec socjalizmu? Polska transformacja w teoriach socjologicznych*, red. A. Śliż, M. Szczepański, Warszawa 2008, s. 9.

¹² L. Dyczewski, *Kultura w całościowym planie rozwoju*, Warszawa 2011, s. 10.

nione. Dotyczy to sfery gospodarczej, politycznej, światopoglądowej i obyczajowej¹³. Pluralizm w koncepcji postmodernizmu nie polega tylko na istnieniu wielu opcji i wyborów, ale stanowi wartość podstawową dla społeczeństwa, w którym każdy może wybierać, co chce według własnego uznania i bez konieczności uzasadniania swego wyboru ani pozostawiania wiernym raz wybranym wartościom.¹⁴ W sposobie myślenia, interpretacji rzeczywistości, a także zachowaniach zauważyć można takie zjawiska, jak: zanegowanie istnienia obiektywnej prawdy, co wywołuje nie tylko niechęć do jednostek i instytucji społecznych deklarujących pewność swoich przekonań, ale też odchodzenie od zinstytucjonalizowanych religii i przenoszenie problematyki religijnej w prywatną sferę życia; kwestionowanie wartości i norm zakorzenionych w tradycji, co wiąże się z podważaniem tradycyjnych autorytetów; absolutyzacja idei tolerancji, gdzie każda orientacja życiowa domaga się prawa do respektu bez konfrontacji z intersubiektywnymi wartościami; pluralizm i relatywizm w sferze zasad moralnych; komercjalizacja wielu dziedzin życia społecznego, w tym religii oraz konsumpcyjny styl życia¹⁵.

Zmienia się także styl życia Polaków. W przemianach tych nie chodzi jedynie o to, że pojawiają się nowe produkty i nowe usługi. Zmieniają się również znaczenia przedmiotów i wyborów. Zarówno w odniesieniu do zachodnich społeczeństw, jak i do Polski, zauważalną i utrzymującą się tendencją i cechą stylów życia jest hybrydalność, czyli zachodzenie na siebie i upodabnianie się różnych stylów życia¹⁶. Od lat 90. ujawnia się w Polsce, charakterystyczna dla zachodnich klas średnich, orientacja postmaterialistyczna. Wiąże się ona z nowymi wyobrażeniami na to, czym jest życiowy sukces, oznacza rezygnację lub częściowe wycofanie się z rywalizacji w pracy i w sferze konsumpcji, ekologiczne życie i wzrost aktywności w sferze publicznej. Ta orien-

¹³ J. Mizińska, *Ponowoczesność a prawo do metafory w refleksji nad kulturą*, „Ethos” 9 (1996) nr 1–2, s. 185–189.

¹⁴ P. Mąkosa, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009, s. 138–139.

¹⁵ Z. Sareło, *Postmodernizm w pigułce*, Poznań 1998, s. 27–31.

¹⁶ M. Jacyno, *Styl życia*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie*, red. A. Giza, M. Sikorska, Warszawa 2012, s. 295.

tacja staje się coraz częściej kontekstem postrzegania i modelowania własnego stylu życia¹⁷.

Wyrazem zmian kulturowych są przeobrażenia w sferze wartości. Wartości, pojmowane jako zinternalizowane standardy zachowań, tworzą się w splocie historycznych uwarunkowań i są przekazywane w procesie socjalizacji w konkretnym społeczeństwie. Pełnią one ważne funkcje w życiu jednostek i społeczeństw ponieważ kształtują świadomość, rodzą przeżycia, pobudzają do działania i wytyczają cele działań, scalają działania i ich wytwory, integrują jednostki w grupy, ukierunkowują i stabilizują rozwój¹⁸. Na system wartości Polaków mają wpływ czynniki z odległej historii, z czasów realnego socjalizmu, z bliższych i obecnych w zbiorowej pamięci wydarzeń (działalność opozycji, fenomen Solidarności, represje stanu wojennego, przełom roku 1989), z teraźniejszości, w której duże znaczenie mają wzory zachodniego kręgu cywilizacyjnego, przyjmowane na zasadzie imitacji. Kultura i zawarte w niej wartości zadecydowały przede wszystkim o zmianach ustrojowych¹⁹.

Wyzwaniem dla duszpasterstwa parafialnego jest także sytuacja rodziny. W Polsce od wielu lat notowane są zmiany we wzorcu tworzenia rodzin i ich funkcjonowania. Rodzina przełomu wieków i początku nowego stulecia jest mniej trwała. Rośnie liczba rozwodów oraz nieformalnych związków. Polskie rodziny, w swoich poglądach i zachowaniach, coraz bardziej zbliżają się do wzorców matrymonialnych, obecnych w zachodnim kręgu cywilizacyjnym. Ogólnie można zauważyć upowszechnianie się wzorców życia wspólnego, które są dalekie od chrześcijańskiej koncepcji rodziny i jej fundamentalnych wartości. Kultura postmodernizmu usiłuje zamazać pojęcie rodziny rozumianej jako wspólnota oparta na przymierzu mężczyzny i kobiety w ramach małżeństwa i obejmująca dzieci będące ich potomstwem.

W Polsce już pod koniec ubiegłego wieku zauważano zmiany we wzorcach tworzenia się rodziny oraz zmiany we wzorcach postaw i zachowań prokreacyjnych. Te pierwsze dotyczą zmian w obyczajach związanych z zawieraniem małżeństwa, których przejawem jest utrzymywanie intym-

¹⁷ Tamże, s. 299.

¹⁸ L. Dyczewski, *Kultura*, s. 76.

¹⁹ Tamże, s. 226.

nych stosunków przez partnerów w czasie przedmałżeńskim. W drugim zakresie zauważono, że zostało osłabione silne dawniej akcentowanie potrzeby zawarcia związku małżeńskiego, życia rodzinnego i posiadania dziecka. Wzrastają natomiast preferencje dla wykształcenia, kariery, a dopiero potem dla małżeństwa. Gdy chodzi o trzecią płaszczyznę wymienionych zmian, to wskazuje się na malejący potencjał demograficzny²⁰. Współczynnik dzietności ogólnej (*Total Fertility Rate, TFR*) w roku 2016 wynosił 1,36, co nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń²¹.

Według opinii socjologów, społeczeństwo polskie z początku przemian ustrojowych i obecnie różni się zasadniczo. Widoczna staje się także inna linia podziału, podnoszona bardziej w dyskursie publicznym, aniżeli w pogłębionych analizach naukowych. Chodzi o dychotomię określaną czasem, jako „dwie Polski”, nastawione do siebie konfliktowo w płaszczyźnie ideologicznej. Z jednej strony są to ludzie z wielkich miast, młodzi wiekiem, wykształceni, zdystansowani wobec spraw religii i Kościoła, z drugiej strony osoby starsze, mieszkańcy wsi, mniej wykształceni, głęboko wierzący²². Nie bez znaczenia są też zmiany na rynku pracy, polityce ekonomicznej. Do negatywnych zjawisk, związanych z przemianami ustrojowymi należą ubóstwo i wykluczenie społeczne.

Wskazane powyżej tendencje mają wpływ na religijność Polaków i winny być brane pod uwagę działalności Kościoła. W pastoralnej refleksji nad rzeczywistością społecznych zmian, biskupi polscy wskazali na zapóźnienie cywilizacyjne jako dziedzictwo totalitaryzmu, ciągle zafałszowany obraz ojczyznej historii i kultury narodowej, deformację patriotyzmu, osłabienie etosu obywatelskiego, brak poszanowania dobra wspólnego, moralności publicznej, bierność, apatię i kosmopolityczną mentalność widoczną w młodym pokoleniu. Nie bez znaczenia jest też brak rzetelnej oceny historii PRL. Fakt, że wielu odpowiedzialnych za degradację

²⁰ S. Wierchosławski, *Rodzina w okresie transformacji demograficznej i społeczno-ekonomicznej*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, red. P. Kryczka, Lublin 1997, s. 89–105.

²¹ Główny Urząd Statystyczny, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2017*, Warszawa 2017, s. 107.

²² A. Giza, *Współczesne społeczeństwo polskie. Ludzie i instytucje w procesie zmian*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie*, red. A. Giza, M. Sikorska, Warszawa 2012, s. 656.

ojczyzny stało się beneficjentami zmian, wywołuje zniechęcenie wielu zwykłych obywateli²³.

2. UWARUNKOWANIA RELIGIJNO-KOŚCIELNE

W obrębie wskazanych w tytule uwarunkowań zwróci się uwagę na stan religijności Polaków i tendencje jej przemian oraz na miejsce i rolę Kościoła katolickiego w Polsce w sytuacji zmian systemowych. Już zwyczajna obserwacja życia religijnego pozwala wskazać na malejącą liczbę wiernych w kościołach, spadek udziału dzieci i młodzieży w szkolnych lekcjach religii, zmniejszenie ilości powołań kapłańskich, rosnący dystans i poziom krytyki wobec nauczania Kościoła w zakresie moralności. Naukowe natomiast analizy ukierunkowane są na wyjaśnienie specyfiki polskiej religijności. W licznych studiach z zakresu socjologii religii wystarczająco potwierdzono hipotezę, że religijność na poziomie ogólnonarodowym zachowywała swoją ciągłość, a niekiedy nawet wzrastała. Natomiast na poziomie życia codziennego widoczne było selektywne traktowanie prawd wiary i zasad moralnych. Dla wielu ludzi wiara religijna była bardziej wartością wspólną, odświętną i zewnętrzną, aniżeli wartością osobiście przeżywaną²⁴.

Mówiąc o obecnym stanie polskiej religijności, nie można pominąć jej specyficznych historycznych i społecznych uwarunkowań. Trzeba tu przywołać kulturowy wzór „Polaka-katolika” ukształtowany w czasie rozbiorów Polski, gdy jedynie Kościół katolicki stał się przestrzenią wyrażania uczuć narodowych i ambicji niepodległościowych. Polityczny i religijny ucisk ze strony zaborców przyczyniał się do zakorzenienia identyfikacji narodowych w tożsamościach religijnych i lojalnościach kościelnych²⁵. Analizując uwarunkowania polskiego katolicyzmu, ks. Józef Majka twierdził, że szczególna sytuacja katolicyzmu polskiego,

²³ Konferencja Episkopatu Polski, *Kościół wobec rzeczywistości politycznej*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, Poznań 2001, s. 91–92.

²⁴ K. Ryczan, *Religijność Polaków w opinii duszpasterza*, „Ateneum Kapłańskie” 141 (2003), nr zeszytu 2–3, s. 210.

²⁵ M. Grabowska, *Przemiany polskiej religijności*. w: *Kościół katolicki w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej*, red. P. Mazurkiewicz, Warszawa 2003, s. 92.

polegająca na tym, że nie uległ on tak gwałtownej, jak to się dzieje w innych krajach europejskich, sekularyzacji ma swoje w jego zespoleniu się z kulturą narodową²⁶.

Według przeprowadzonych w 2018 roku przez Główny Urząd Statystyczny kompleksowych badań, obejmujących ludność od 16 lat wzwyż, 91,9% deklaruje przynależność do Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego. Na pytanie o ogólne postawy wobec wiary religijnej, 11,1% określiło się jako osoby głęboko wierzące, 69,6% jako wierzący, 10,7% jako niezdecydowani, ale przywiązani do tradycji religijnej lub poszukujący, 5,6% to osoby obojętne religijnie, zaś 3,0% to zdeklarowani niewierzący. Z badań wynika, że pomiędzy rokiem 2015 a 2018 nie nastąpiły istotne zmiany w globalnym wyznaniu wiary mieszkańców Polski²⁷. Mimo niekorzystnych tendencji wskaźniki te wciąż pozostają jednak nadal pozytywne, zwłaszcza w porównaniu z innymi krajami europejskimi. Inaczej rzecz się ma z praktykami religijnymi. W okresie 1991–2012 zmniejszył się odsetek ludzi zarówno praktykujących systematycznie (z 52,4% do 47,5%), jak i niesystematycznie (z 31,5% do 26,5%), wzrósł natomiast odsetek praktykujących rzadko (z 11,2% do 14,6%) i wcale nie praktykujących (z 3,9% aż do 10,1%). Znaczny spadek obowiązkowych praktyk religijnych obserwuje się w pierwszych latach nowego tysiąclecia²⁸.

Badania socjologiczne nad religijnością Polaków pozwalają twierdzić, że w drugiej dekadzie XXI wieku mamy do czynienia z przyspieszeniem procesów sekularyzacyjnych. Procesy zmian religijności jeszcze wyraźniej uwidaczniają się w środowisku ludzi młodych. Jak podaje ks. Janusz Mariański, w 1988 roku, w populacji młodzieży szkół średnich 88,2% określiło siebie jako głęboko wierzących i wierzących, zaś w 2017 roku było takich respondentów 53,9%. Z innych wybranych wskaźników religijności proporcje układają się odpowiednio: praktykujący systematycznie (48,0% – 25,3%), uczestnictwo w każdą niedzielę

²⁶ J. Majka, *Historyczno-kulturowe uwarunkowania katolicyzmu polskiego*, w: *Socjologia religii*, red. F. Adamski, Kraków 2011, s. 295–296.

²⁷ Główny Urząd Statystyczny, *Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, s. 1–2, <http://stat.gov.pl> [data dostępu: 3.01.2018].

²⁸ W. Wiścicki, W. Sadłoń, *Religijność Polaków*, w: *Kościół w Polsce. Raport na 25 lecie KAI*, Warszawa 2018, s. 6.

we Mszy świętej (34,3% – 19,0%), spowiedź przynajmniej raz w roku (76,8% – 68,8%), codzienna modlitwa (51,3% – 20,0%), wiara jako czynnik nadający sens życiu (66,3% – 32,5%), znaczenie wiary religijnej w życiu codziennym (72,0% – 58,1%), wiara w Boga jako Stwórcę świata (79,6% – 57,4%), wiara w Boga jako Stwórcę człowieka (72,5% – 56,6%), wiara w Opatrzność Bożą (81,1% – 65,0%), wiara w Bóstwo Chrystusa (86,7% – 73,1%), wiara w dzieło Wcielenia i Odkupienia (87,1% – 65,0%), wiara w zmartwychwstanie z duszą i ciałem (30,8% – 23,9%), wiara w nagrodę lub karę po śmierci (70,8% – 47,6%). Łatwo zauważyć, że spadek odsetka uczniów akceptujących prawdy wiary był znaczący. Średni wskaźnik dla wybranych aspektów religijności wynosił w roku 1988 – 62,7%, natomiast w roku 2017 spadł do 47,0%²⁹.

W społeczeństwie tradycyjnym wiara religijna kształtowana była na zasadzie kulturowego dziedziczenia. W warunkach społeczeństwa pluralistycznego staje się ona coraz bardziej sprawą osobistego wyboru. Podejście do spraw wiary jest związane bardziej z indywidualnym doświadczeniem religijnym niż nauczaniem Kościoła, bardziej z tym, co osobiste aniżeli instytucjonalne, bardziej z religijnością prywatną niż oficjalną³⁰. Proces sekularyzacji, również w społeczeństwie polskim, skutkuje racjonalizacją w postawach i zachowaniach, co pociąga za sobą dystans i niewierność wobec tradycji i autorytetów religijnych. Selektywne podejście zauważa się we wszystkich podstawowych parametrach religijności, najbardziej zaś w dziedzinie wierzeń religijnych i moralności.

W obszar uwarunkowań religijno-kościelnych wchodzi także zmiana miejsca i roli Kościoła katolickiego w społeczeństwie. Kościół w Polsce miał wiele cech tzw. Kościoła ludowego. W jego charakterystyce wymienia się między innymi: masowość oddziaływania, urzędowość czyli większy nacisk na strukturę urzędową niż wspólnotę wiernych, ekspansywność oznaczającą ukazywanie siły i obecności w narodzie, opiekuńczość. Z punktu widzenia społecznego Kościół katolicki w Polsce zachował

²⁹ J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich*, w: *Duszpaństwo młodzieży w Polsce wobec współczesnych przemian*, red: P. Ochotny, M.J. Tutak, T. Wielebski, Warszawa 2017, s. 147–148.

³⁰ Tenże, *Wiara i wierzenia Polaków – analiza socjologiczna*, w: *Religijne wymiary życia społecznego*, red. H. Mielicka-Pawłowska, Kielce 2013, s. 297.

swoją pozycję społeczną i doniosłą rolę, jaką odgrywał w narodzie³¹. Ta rola Kościoła wynikała z opozycji chrześcijańskiego światopoglądu wobec marksistowskiej ideologii, ale także z uniwersalności katolicyzmu, która musiała uwzględniać ewolucję w całym Kościele powszechnym. W sytuacji pluralizmu Kościół staje się jedną z sił społecznych, jednym z segmentów społeczeństwa. Jest zrozumiałe, że traci w aspekcie społeczno-politycznym, ale nie w aspekcie moralnym i religijnym.

Sposób rozumienia miejsca i zasad funkcjonowania Kościoła w kontekście pluralistycznego społeczeństwa wynikał także ze zmiany pojmowania tego co publiczne i prywatne. W miejsce kolektywistycznego porządku życia społecznego wkroczyła liberalna wizja kształtowania przestrzeni publicznej. W języku politycznych dyskusji coraz więcej miejsca zajmowało pojęcie społeczeństwa obywatelskiego, w miejsce dawnych terminów, jak naród czy wspólnota. W tej sytuacji kontynuowanie przez Kościół jego dawnej roli przemawiania w imieniu narodu zaczęło być postrzegane jako kontrowersyjne. Pojawiły się oczekiwania, a nawet żądania rugowania religii ze sfery publicznej. W liberalnej koncepcji życia społecznego inaczej jest postrzegana także sfera prywatna, w której lokowano zagadnienia dotyczące moralności. Stąd też głos Kościoła na temat fundamentalnych wartości i zasad porządku społecznego, obrony praw człowieka postrzegany był jako wtrącanie się w prywatne życie obywateli czy przejaw dążeń do ustanowienia państwa wyznaniowego³². Zmniejszające się społeczne przyzwolenie dla zaangażowania Kościoła w sprawy publiczne wydaje się też mieć swe korzenie w swoistej mentalności wykształconej w czasie PRL-u. Ograniczanie wpływu religii w sferze publicznej równało się redukowaniu religijnych zasad wyłącznie do wąskiego zakresu prywatności. W konsekwencji duża część społeczeństwa zaakceptowała jako normę te formy działalności Kościoła, do jakich wcześniej przywykła. Tendencje te zdają się dzisiaj odżywać, choć są inaczej motywowane.

³¹ W. Piwowarski, *Socjologia religii*, s. 268–269.

³² P. Mazurkiewicz, *Kościół w życiu publicznym*, w: *Kościół katolicki w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej*, red. P. Mazurkiewicz, Warszawa 2003, s. 187–189.

Katolicyzm w Polsce funkcjonował lepiej w obszarze rytualnym, aniżeli świadomościowym. Okazuje się jednak, że związek wartości narodowych z religijnymi wygenerował mechanizmy pozwalające na przekształcenie ustroju politycznego. Katolicyzm był u nas wartością wspólną, manifestacyjną, w mniejszym stopniu wartością osobistą, przeżywaną, wewnętrzną. Socjologia nie prognozuje przyszłości, niemniej jednak należy spodziewać się, że religijność będzie mniej manifestacyjna i zewnętrzna. Będzie się polaryzować, gdzie do głosu mogą dojść obojętni religijnie, co nie znaczy ateści, ale o konsumpcyjnym nastawieniu do życia, Ale z drugiej strony zyska też na znaczeniu religijność pogłębiona³³.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawione powyżej uwarunkowania zwyczajnego duszpasterstwa parafialnego nie wyczerpują listy zjawisk społecznych, charakterystycznych dla współczesnej Polski. Większą uwagę zwrócono na te, które mogą mieć znaczący wpływ na postawy i zachowania w sferze religijnej i moralnej. Kościół w swej pastoralnej działalności musi je uwzględniać, w myśl metody: widzieć – ocenić – działać. „Działanie” szczególnie odnosi się do duszpasterstwa w terenie, do konkretnych wspólnot parafialnych. W pluralizm społeczno-kulturowy wpisują się dziś zróżnicowane potrzeby w zakresie życia religijnego. Parafia jest, w porządku teologicznym, realizacją Kościoła. W porządku społecznym i organizacyjnym natomiast jest pierwszym miejscem kontaktów katolika z Kościołem. Usytuowana między Kościołem domowym, czyli rodziną, a Kościołem powszechnym. Dla statystycznego katolika parafia to podstawowa organizacja religijna, zasadnicza forma i okazja poznawania Kościoła i łączności z nim. Poprzez parafię wierni mają dostęp do sakramentów³⁴. Obecnie 66% Polaków deklaruje subiektywne poczucie więzi z własną parafią i uważa się za jej członków, w tym niemal połowa w pełni identyfikuje się z własną parafią (30%). Brak

³³ A. Potocki, *O Kościele także socjologicznie*, Warszawa 2017, s. 118–122.

³⁴ Tamże, s. 266.

takiego poczucia zaznaczył się u jednej trzeciej badanych (33%), w tym 18% w żaden sposób z parafią się nie utożsamia³⁵.

Mając na uwadze sytuację obecnych przemian społeczno-kulturowych, gospodarczych, politycznych, teologowie pastoralni podpowiadają kierunki pracy duszpasterskiej w Polsce na początku XXI wieku. Dotyczy to w dużej mierze duszpasterstwa parafialnego. Ogólne założenia byłyby następujące. Misja Kościoła powinna iść w kierunku nowej ewangelizacji, obejmującej całą działalność i wszystkie jej środowiska zaś duszpasterstwo winno mieć charakter integralny, obejmujący odnowę życia religijnego i reformę struktur. Konieczny jest pluralizm duszpasterski, wyrażający się w zróżnicowaniu kierunków, form i metod. Zachodzi konieczność dowartościowania duszpasterstwa ponadparafialnego, gdyż parafia nie wyczerpuje wszystkich możliwości urzeczywistniania się Kościoła. Rozwijanie duszpasterstwa nadzwyczajnego, w ramach którego jest duszpasterstwo specjalne i specjalistyczne. Reforma struktur duszpasterskich z jednoczesnym tworzeniem środowisk chrześcijańskich. Wykorzystanie mikrostruktur parafialnych, małych wspólnot, stowarzyszeń, ruchów i grup, gdzie zaangażowany jest laikat. Zwrócenie uwagi na społeczny wymiar wiary. Duszpasterstwo rodzin winno być traktowane priorytetowo. Ewangelizacja sfery kultury i środków masowego przekazu. Umacnianie tradycyjnych form pobożności obecnych wśród wiernych³⁶. Szczególnym wyzwaniem dla duszpasterstwa jest religijna socjalizacja młodego pokolenia Polaków. Ogólnopolskie badania socjologiczne wskazują na słabnącą rolę religii w życiu codziennym młodych Polaków, do tego stopnia, że nie można już mówić o stabilności religijnej w pokoleniu młodzieży. Coraz bardziej staje się uprawomocniona teza o przyspieszonej „pełzającej sekularyzacji”³⁷.

Przemyślenia wymaga także styl kierowania parafią, zmierzający do przyciągnięcia i aktywizacji wszystkich parafian. Może się to doko-

³⁵ R. Boguszewski, *Lokalna parafia – jej społeczne znaczenie. Komunikat z Badań CBOS 158/2014*. Warszawa 2014, s. 16.

³⁶ R. Kamiński, *Główne kierunki pracy duszpasterskiej Kościoła w Polsce*, w: *Duszpasterstwo a wyzwania XXI wieku*, red. J. Ostrowski, Kielce, s. 50–61.

³⁷ J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich*, w: *Duszpasterstwo młodzieży w Polsce wobec współczesnych przemian*, red: P. Ochotny, M.J. Tutak, T. Wielebski, Warszawa, s. 149.

nać przy przejściu z modelu monarchicznego na model wspólnotowy, w którym duchowny jest bardziej moderatorem życia religijnego³⁸. Błędem byłoby przekreślanie znaczenia religijności ludowej i tradycyjnej, tak ważnej dla wielu ludzi. Kościół w Polsce, tak w całościowym wymiarze, jak i na poziomie poszczególnych wspólnot, które też są podmiotami duszpasterstwa, powinien przemyśleć ideę pastoralnego nawrócenia. Jednym z jego kierunków jest przechodzenie z duszpasterstwa jedynie zachowawczego do duszpasterstwa zdecydowanie misyjnego³⁹.

Nadzieję na skuteczne podjęcie nowych wyzwań duszpasterskich dają aktualne zasoby ludzkie. W 2017 roku do Kościoła rzymskokatolickiego należało w Polsce 32 910 865 wiernych w 10 263 parafiach. Duchownych było 30 807, w tym 64 księży Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego. Statystycznie najwięcej wiernych na jednego księdza przypadało w diecezjach: zielonogórsko-gorzowskiej – 1507, legnickiej – 1440 oraz archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej – 1433. Najmniej zaś w diecezji drohiczyńskiej – 640, archidiecezji przemyskiej – 649 oraz diecezji tarnowskiej – 650⁴⁰.

Jako podsumowanie warto przywołać diagnozę papieża Franciszka.

Parafia nie jest strukturą ułomną; właśnie dlatego, że ma wielką elastyczność, może przyjąć bardzo odrębne formy, wymagające otwarcia i misyjnej kreatywności ze strony duszpasterza i wspólnoty. [...]. Musimy jednak przyznać, że wezwanie do rewizji i odnowy naszych parafii nie przyniosło jeszcze wystarczających owoców, aby były bliżej ludzi i stanowiły środowiska żywej komunii i uczestnictwa i ukierunkowały się całkowicie na misję⁴¹.

³⁸ D. Lipiec, *Apostolskie zaangażowanie laikatu w Kościele w Polsce*, w: *Duszpasterstwo w Polsce. 50 lat inspiracji Soboru Watykańskiego II*, red. M. Fiałkowski, Lublin 2015, s. 154.

³⁹ *Aparecida. V Ogólna Episkopatu Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy*, tłum: K. Zabawa, K. Łukoszczuk, Gubin 2014, s. 182, nr 370.

⁴⁰ Ł. Kacper, *Struktura diecezjalna i duchowieństwo Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce. Raport na 25 lecie KAI*, Warszawa 2018, s. 14.

⁴¹ Franciszek, *Adhortacja apostolska Evangelii gaudium. O głoszeniu ewangelii w dzisiejszym świecie*, Kraków 2013, nr 28.

BIBLIOGRAFIA

- Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, tłum. T. Kunz, Kraków 2006.
- Boguszewski R., *Lokalna parafia – jej społeczne znaczenie. Komunikat z Badań CBOS 158/2014*, Warszawa 2014.
- Borowik I., Doktor T., *Pluralizm religijny i moralny w Polsce. Raport z badań*, Kraków 2001.
- Dyczewski L., *Kultura w całościowym planie rozwoju*, Warszawa 2011.
- Franciszek, *Adhortacja apostołska Evangelii gaudium. O głoszeniu ewangelii w dzisiejszym świecie*, Kraków 2013.
- Giza A., *Współczesne społeczeństwo polskie: ludzie i instytucje w procesie zmian*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie*, red. A. Giza, M. Sikorska, Warszawa 2012, s. 623–658.
- Grabowska G., *Przemiany polskiej religijności*, w: *Kościół katolicki w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej*, red. P. Mazurkiewicz, Warszawa 2003, s. 90–118.
- Główny Urząd Statystyczny, *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2017*, Warszawa 2017.
- Główny Urząd Statystyczny, *Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*. Warszawa 2018, <http://stat.gov.pl> [data dostępu: 3.01.2018].
- Jacyno M., *Style życia*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie*, red. A. Giza, M. Sikorska, Warszawa 2012, s. 271–312.
- Kacper Ł., *Struktura diecezjalna i duchowieństwo Kościoła katolickiego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce. Raport na 25 lecie KAI*, Warszawa 2018, s. 12–14.
- Kamiński R., *Duszpasterstwo zwyczajne*, w: *Leksykon Teologii Pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2006, s. 212–218.
- Kamiński R., *Działalność zbawcza Kościoła w teorii i praktyce duszpasterskiej*, Lublin 2007.
- Kamiński R., *Główne kierunki pracy duszpasterskiej Kościoła w Polsce*, w: *Duszpasterstwo a wyzwania XXI wieku*, red. J. Ostrowski, Kielce, s. 43–61.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Kościół wobec rzeczywistości politycznej*. w: *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*. Poznań 2001, s. 83–99.
- Lipiec D., *Apostolskie zaangażowanie laikatu w Kościele w Polsce*. w: *Duszpasterstwo w Polsce. 50 lat inspiracji Soboru Watykańskiego II*, red: M. Fiałkowski, Lublin 2015, s. 139–160.
- Majka J., *Historyczno-kulturowe uwarunkowania katolicyzmu polskiego*, w: *Socjologia religii*, red. F. Adamski, Kraków 2011, s. 291–312.
- Mariański J., *Religia w społeczeństwie ponowoczesnym*, Warszawa 2010.
- Mariański J., *Wiara i wierzenia Polaków – analiza socjologiczna*, w: *Religijne wymiary życia społecznego*, red. H. Mielicka-Pawłowska, Kielce 2013, s. 296–315.
- Mariański J., *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich*, w: *Duszpasterstwo młodzieży w Polsce wobec współczesnych przemian*, red: P. Ochotny, M.J. Tutak, T. Wielebski, Warszawa 2017, s. 141–150.
- Mazurkiewicz P., *Kościół w życiu publicznym*, w: *Kościół katolicki w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej*, red. P. Mazurkiewicz, Warszawa 2003, s. 180–204.

- Mąkosa P., *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009.
- Mizińska J., *Ponowoczesność a prawo do metafory w refleksji nad kulturą*, „Ethos” 9 (1996) nr zeszytu 1–2, s. 184–190.
- Piwowski W., *Socjologia religii*, Lublin 2000.
- Potocki A., *O Kościele także socjologicznie*, Warszawa 2017.
- Przygoda W., *Paradygmaty postępowania badawczego w teologii praktycznej*, w: *Metodologia teologii praktycznej*, red. W. Przyczyna, Kraków 2011, s. 97–113.
- Ryzan K., *Religijność Polaków w opinii duszpasterza*, „Ateneum Kapłańskie” 141 (2003), nr 2–3, s. 206–218.
- Sareło Z., *Postmodernizm w pigułce*, Poznań 1998.
- Szpiczyński A., Ziółkowski M., *Przemiany w sferze edukacji, nauki, mediów i kultury, w: Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, red. E. Wnuk-Lipiński, M. Ziółkowski, Warszawa 2001, s. 181–215.
- Sztompka P., *Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji*, Warszawa 2000.
- Śliż A., Szczepański M. S., *Kraina szczęśliwości czy miejsce przekłete? Dwie dekady polskiej transformacji w oglądzie socjologicznym*, w: *Czy koniec socjalizmu? Polska transformacja w teoriach socjologicznych*, red. A. Śliż, M. Szczepański, Warszawa 2008, s. 7–35.
- Świąś K., *Aktualne uwarunkowania nowej ewangelizacji w Polsce*, w: *Polskie drogi nowej ewangelizacji*, red. K. Świąś, D. Lipiec, Lublin 2014, s. 21–56.
- Wierchosławski S., *Rodzina w okresie transformacji demograficznej i społeczno-ekonomicznej*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, red. P. Kryczka, Lublin 1997, s. 64–108.
- Wiścicki T., Sadłoń W., *Religijność Polaków*, w: *Kościół w Polsce. Raport na 25 lecie KAI*, Warszawa 2018, s. 5–11.
- Zespół KEP do Spraw Nowej Ewangelizacji, *Aparecida. V Ogólna Episkopatu Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy*, tłum. K. Zabawa, K. Łukoszczyk, Gubin 2014.